

О С Ј Е Н Е И П Р И К А З И

Л. П. ЖУКОВСКАЯ, Развитие славяно-русской палеографии (в дореволюционной России и в СССР). Академия Наук СССР, Институт русского языка, Москва 1963, 142 стр.

U kratkom predgovoru autorica objašnjava da je njezin rad posvećen u prvom redu ruskoj paleografiji, tj. historiji izučavanja paleografije rukopisnih spomenika stare Rusije. Međutim, kako su mnoga istraživanja na području ruske paleografije dodirivala i staroslavenske spomenike nastale na jugozapadu i jugu Slavenstva, u ovom pregledu nisu se mogla mimoći ni paleografska istraživanja ruskih i sovjetskih naučenjaka posvećena staroslavenskim spomenicima. Iz okvira ove problematike pisac odstranjuje specijalno pitanje postanka slavenskog pisma i prvenstva glagoljice ili ćirilice, jer se njegova knjiga ne bavi analizom paleografskih činjenica već historijom razvoja paleografije.

Navedeno autorovo objašnjenje sprečava kritičara da zamjeri piscu izvjesnu ograničenost teme kako s obzirom na teritorijalne granice (samo ono što je izašlo na teritoriju Rusije, odnosno SSSR), tako i na sporedno mjesto koje je dodijeljeno području staroslavenske paleografije i još manje mlađoj južnoslavenskoj paleografiji. Svaki radi što može i kako može. Ali se ipak ne može prećutati izvjesno osjećanje nezadovoljenosti, kad nailazimo na slučajeve gdje se pojedini paleografi prikazuju samo na osnovi onog što su objavljivali u Rusiji (kao npr. Jagić), dok se ne uzima u obzir njihov veliki rad na istom području koji je objavljivan van granica Rusije. Isto tako izgleda neprirodno kad se iz redova ruskih paleografa isključuju pravi Rusi koji su bilo iz kojih razloga radili van Rusije, kao npr. Kuljbakin koji je i u emigraciji smatrao sebe predstavnikom ruske nauke. Zar su prestali da budu jugoslavenski Dučićevi sastavi pisani u Rimu ili ruski radovi Turgenjeva pisani u Parizu? Vjerujemo da autor nije kriv za takvo stanovište kod procjenjivanja »ruskog« i »ne-ruskog«, ali isto tako vjerujemo da je već došlo vrijeme za napuštanje kriterija revolucionarnosti ili kontrarevolucionarnosti u odnosu na naučne i umjetničke tvorevine ruske kulture u kojima taj momenat ne igra osjetnu ulogu. Nasuprot tome svakako vanredno prijatan utisak stvara napuštanje neukusne i vještačke podjele tvoraca ruske nauke na »buržuaske« nasuprot »sovjetskim«, koja je još provedena u Čerepninovoj Ruskoj paleografiji iz 1956. g. Isto tako vrlo utješan utisak stvara i odstupanje od vulgarno-sociološke šematizacije koja se još nedavno postavljala kao neophodan uvjet i za paleografska istraživanja, premda je ona zamagljivala specijalne zadatke ove pomoćne historijsko-filološke discipline. Pored općenite uslovljenosti općom ekonomskom bazom života svako područje kulturne nadgradnje ima svoju posebnu zakonitost. U historiji knjige mogli su raznovrsni faktori unutarnje evolucije i vanjskih poti-

caja da stvore različite okvire periodizacije na području razvoja tipova pisma, stilova rukopisne iluminacije, načina izrade uveza, rasprostranjenosti filigrana jedne ili druge provenijencije itd., koji se ne moraju poklapati s okvirima historijsko-društvene periodizacije. Nasilno uklapanje evolucije svakog od tih područja u isti hronološki kalup cijepa proces njihova specifičnog razvoja na vještačke odsjeke i smeta svestranom razotkrivanju te evolucije u svoj njezinoj cjelovitosti i historijskoj neprekidnosti.

Ostajući na omeđenom terenu koji je za sebe odredila Žukovskaja, moramo priznati da njezin pregled historije razvoja slavenske paleografije predstavlja korist ne samo za ruske paleografe već i širi interes za slavistiku. Slavenska se paleografija sa svojom specifičnom metodologijom rodila u Rusiji i razvijala prvenstveno na području ruske paleografije. Svi su opći priručnici (osim glagoljske paleografije J. Vajsa) izašli u Rusiji. Stoga ovaj pregled razvoja paleografije u Rusiji u stvari predstavlja historiju metodologije slavenske paleografije uopće u njezinoj specifičnosti prema sistemima latinske i grčke paleografije.

Historiju slavenske paleografije pisac dijeli u četiri razdoblja. Ova periodizacija izgleda opravdana s obzirom na poseban karakter zadataka paleografije u svakom od tih razdoblja i u vezi s time na metodološku stranu paleografskog studija. Vanredno je zanimljiv prikaz prve pojave praktičko-paleografskih istraživanja s crkvenopolemikim ciljem na početku XVIII vijeka u »Pomorskim ovetima« starovjeraca Andreja Denisova, Manuila Petrova i Leontija Fedosejeva koji su naučno-kritičkom metodom raskrinkali falsifikat rukopisa »Dejanije sobornoje na jeretika Martina Armenina i mniha«. Druga glava obuhvata razdoblje rađanja i naučnog formiranja paleografskog studija u Rusiji od kraja XVIII do sredine XIX vijeka. Bilo je to izazvano potrebama kritike izvora na području ruske naučne historiografije u vezi s radom na objavljivanju izvora koji je započet izdanjem Nikonovskog ljetopisa 1762—1792. god. Pod pokroviteljstvom i uz pomoć prosvjećenih mecenata A. I. Musin-Puškina († 1817) i N. P. Rumjanceva († 1826) pokrenuta je široka akcija na sakupljanju rukopisa i arhivske građe sa terena i na proučavanju, naučnom opisivanju i objavljivanju te građe. Na tome su se isticali: A. N. Olenin († 1843), autor prvog paleografskog istraživanja (O Tmutorokanskom kamenu, 1806), kasnije direktor Javne biblioteke; njegov suradnik, prvi upravnik rukopisnog odjeljenja u toj biblioteci A. I. Ermolajev († 1828); izdavač najstarijih spomenika slavenske književnosti, arhivist K. F. Kalajdovič († 1832); P. I. Keppen († 1864), autor spiska ruskih spomenika za paleografiju; čuveni sakupljač rukopisa, mitropolit Jevgenije Bolhovitinov († 1837), pisac paleografsko-diplomatičke studije o povelji kneza Mstislava o. 1130 g.; suradnik i kasnije nasljednik Ermolajeva u Javnoj biblioteci, A. H. Vostokov († 1864), autor Razsuđenja o slavenskom jeziku, izdanja Ostromirova evanđelja i uzornog opisa rukopisa Rumjancevskog muzeja; bibliografi i izdavači opisa rukopisa i dokumenata P. M. Strojev († 1876), A. V. Gorskij († 1875), K. I. Nevostrujev († 1872), V. M. Undoljskij († 1864), I. P. Saharov († 1863), P. I. Ivanov († 1864).

Posve je ispravno naglašena značajna uloga koju je za određivanje opsega slavenske paleografije i sistematske razrade njezine metodologije odigralo uvođenje ove stručne discipline kao nastavnog predmeta u nekim stručnim školama u vezi s praktičkom potrebom korištenja arhivskih dokumenata u okviru državne akcije na popisu zemljišnih posjeda. U sredini XIX vijeka započeto je predavanje paleografije u stručnoj topografskoj školi (arhivista Ivanov), u visokim pravnim školama, Aleksandrovskom liceju i Učilištu pravovedenija (bibliograf Saharov), od 1865. g. na Petrogradskom universitetu (I. I. Sreznevskij), od 1877. u Arheološkom institutu u Petrogradu, onda u Moskvi. U vezi s time pojavljuju se i prvi udžbenici paleografije. Od predviđenog »Pokušaja slavjano-ruske paleografije« Undoljskog ostao je u rukopisu samo detaljan plan djela sa albumom snimaka, vrlo interesantan po širini obuhvaćene problematike. Ivanov je 1844. g. objavio zbornik paleografskih snimaka snabdjeven prepisom tekstova i historijskim i paleografskim komentarom. Saharovu pripada »Slavjano-ruskaja paleografija« u II tomu njegova »Obozrenija slavjano-ruske bibliografije« (1849) posvećena knjižnom pismu, zatim litografirana predavanja iz paleografije pravnih spomenika za Licej i neobjavljeni širi kurs iste za Učilište pravovedenija. Karakterističnu osobinu tih prvih priručnika slavenske paleografije čini široki zahvat zadataka te uska povezanost paleografije sa studijem jezika i sa susjednim disciplinama, epigrafikom, diplomatikom i numizmatikom, pa i sa studijem vodenih znakova, na kojem se području tada pojavljuju prvi priručnici I. P. Lapteva (1824) i K. J. Tromonina (1844).

Treća je glava posvećena razvoju slaveno-ruske paleografije u posljednjoj trećini XIX i prvoj trećini XX vijeka. Za ovo razdoblje Žukovskaja ističe kao najznačajnije činjenice proširivanje opsega paleografske građe ne samo na sve veći broj uzorno objavljenih i analiziranih spomenika već i na područje ne-knjižnog pisma, posebno »skoropisa«; produbljiivanje metodologije paleografskog studija uz sve veću preciznost i minucioznost analize i uz jasno sintetičko uopštavanje; povezanost naučne tradicije u neprekidnoj generaciji paleografa-lingvista. To su: I. I. Sreznevskij († 1880; »Slavjano-ruskaja paleografija« u posmrtnom izdanju 1885); N. S. Tihonravov († 1893; litograf. »Ruska paleografija«, 1892); metrolog D. J. Prozorovskij (»Predavanja« 1892); V. Jagić († 1923; »Razsuzdenija stariny« 1885.—1895. »Glagoličeskoje pis'mo« 1911. i dr.); A. I. Sobolevskij († 1929; »Slavjano-ruskaja paleografija« 1901. i 1908. albumi snimaka); E. F. Karskij († 1931; »Slavjanskaja kirilovskaja paleografija«, poslj. izdanje 1928); R. F. Brandt (Predavanja 1910), J. I. Trusević (»Izbornik«-primjeri tekstova, 1905); I. A. Šljapkin († 1918; »Ruska paleografija« 1913); M. I. Mihajlov (»Pamjatniki veščevoj paleografiji« 1913); N. M. Karinskij († 1935; »Slav. paleografija« 1915, »Obrazcy glagolicy« 1908, »Obrazcy pis'ma drevn. perioda ruskoj knjigi« 1925); P. A. Lavrov († 1929; »Paleografičeskoje obozrenije kiril. pis'ma« 1915 sa Albumom snimaka 1916); V. N. Ščepkin († 1920; Graffiti, »Učebnik rus. paleografii« 1918—1920); M. N. Speranskij († 1938; opisi rukopisa, tajnopis, epigrafika i dr.). Žukovskaja podvlači da je svaki od ovih naučenjaka bio u prvom redu lingvist i da je rad na paleografskom materijalu zauzimao kod njih sporedno mjesto, ali »bez obzira na to, baš

su ti lingvisti učinili više nego ma ko drugi za razvoj ne samo ruske, već i opće ćirilске paleografije» (str. 58). Još se više ističe ova povezanost paleografije s lingvistikom u prikazu radova Sobolevskog koji je kao osnovna sredstva za paleografski studij uzimao pisaći materijal, pismo, ornament i ortografiju rukopisa. U odnosu na ortografiju Žukovska kaže: »Ovo nije sasvim ispravno. Budući da ni izdaleka svaki paleograf nije i historičar jezika, korištenje podataka ortografije rukopisa za njihovo datiranje ne može biti pristupačno svakom paleografu u tolikoj mjeri kako je mogao koristiti ortografiju i grafiku rukopisa sam Sobolevski. U naše doba, pod uslovima uske specijalizacije raznih naučenjaka, navedena teza Sobolevskog o ulozi i značenju ortografije u sistemu paleografskih podataka teško bi se mogla prihvatiti« (str. 71). Ovakvo stanovište jednog lingviste, kakva je sama Žukovska, svakako izaziva veliko čuđenje. Zar sužavanje stručnih interesa na praktičnoj primjeni jedne naučne discipline smije da se uzme kao razlog za snižavanje nivoa naučne metodologije? Zar je ta »uska specijalizacija« u okviru ruske historiografije, arhivistike i historije književnosti postala već toliko uska da onemogućava tretiranje ruske paleografije u sklopu općeslavenske paleografije i da ruska filologija mora ovo područje potpuno prepustiti »inostranstvu«? Razumije se da na praktičnom polju svaki radi po svom znanju koliko može, ali ne vjerujem da bi ozbiljan paleografski studij jednog spomenika u sadašnje doba mogao da pretenduje na kvalifikaciju naučnog rada uz negiranje jezičkog studija teksta... Moram ukazati i na još jednu opasku pisca koja mi također izgleda ponešto čudna. Upozoravajući da su neki ruski paleografi (u prvom redu Sobolevski i Ščepkin) smatrali paleografsko znanje u najvećoj mjeri za rezultat navike i praktičnog rada s rukopisima a ne samo studija teorije koju su oni smatrali za induktivno uopćavanje iskustva, Žukovska kaže da »u ovoj tezi ima izvjestan djelić (izvestnaja dolja) istine« (str. 92). Zar samo djelić istine? Ja uopće ne vjerujem u ma kakvu stručnu paleografsku osposobljenost bez neposrednog praktičnog studija spomenika. I Sreznevski i Sobolevski i Ščepkin i Karski mogli su da izrade svoje priručnike slavenske paleografije samo zato što je svaki od njih ne samo gledao nego je studirao hiljade spomenika za svoje opise.

Kratka četvrta glava govori o prekidu ruske paleografske tradicije u tridesetim i četrdesetim godinama našeg stoljeća. Iako su se u prvo vrijeme poslije revolucije pojavljivala pojedina istraživanja pripremljena u prethodnom razdoblju, ipak »sav tok historijskog razvoja i razvoja nauke nije pogodovao pojavi novih istraživanja i građe na području paleografije i starina uopće. Sami su ljudi u ovom razdoblju stvarali novu u svijetu neviđenu historiju te je prošlost manje zanimala mase«. Pored toga poslije prvog imperijalističkog a onda građanskog rata zemlja nije imala sredstava za skupocjeno publiciranje paleografske građe i istraživanja. Oko 30-ih godina poumirali su stari naučenjaci koji su se bavili paleografijom. Pored toga u historiografiji je gospodovala vulgarno-sociološka škola Pokrovskog, a u lingvistici pseudo-marksistička škola N. Mara, a to je zaustavljalo svaki rad na svestranom proučavanju prošlosti i na uporedno-historijskom studiju starih rukopisa. »Ruska paleografija« historičara M. D. Priselkova (1938) elementarna u metodološkom

smislu, miješa područje paleografije sa zadacima diplomatike, tekstologije i historijske kritike. Paleografski albumi snimaka A. M. Seliščeva (1939) i N. V. Stepanova sa konspektom tečaja iz paleografije (1940) imaju samo školski značaj. Od većeg su značaja radovi arhiviste i ranijeg profesora paleografije I. F. Kolesnikova — albumi snimaka i pojedini članci posvećeni diplomatskom pismu. U ovo razdoblje Žukovska stavlja i »Rusku paleografiju« N. S. Čajeva i L. V. Čerepnina (1946—1947) — ja bih je stavio na početak slijedećeg razdoblja općeg preporoda historioografskog i filološkog studija u godinama općeg preporoda zemlje poslije drugog svjetskog rata. Iako je sastavljena kao udžbenik za buduće arhivske radnike s osobitim obzirom na »skoropis« mlađeg razdoblja, tako da ima izvjesnih nedostataka uslijed nedovoljne stručnosti pisaca na čisto filološkom području, ipak je knjiga vrlo korisna kao školska sinteza velikih starih priručnika, koje pisac zove »zlatnim fondom ruske paleografije«. Kao očevidna posljedica spomenute »uske specijalizacije« na raznim područjima historije ruske kulture osjetila se potreba da se u ovaj udžbenik paleografije uvede veliko poglavlje s pregledom historije ruske pismenosti, bez poznavanja koje i sama paleografija postaje iluzorna.

Posljednja glava prikazuje oživljavanje paleografskog studija u SSSR poslije 1950. g. Novi je impuls dalo tome vanredno otkriće na polju arheoloških istraživanja — mnogobrojni spomenici tekstova pisanih oštrim šiljkom na brezovoj kori (»beresta«) nađeni prilikom iskopavanja u Novgorodu, a kasnije u Smolensku, Pskovu i Vitebsku. Istraživanja A. V. Arcihovskog, M. N. Tihomirova, M. V. Ščepkine, V. A. Ribakova, D. A. Avdusina, D. M. Grozdilova, D. S. Lihačeva i L. V. Žukovske uvela su u paleografiju novu kategoriju tipa »poslovnog pisma« koji je od najstarijeg doba postojao paralelno s knjižnim pismom i koji (obzirom na tehničke preduslove pisanja nožem ili šiljkom — manja mogućnost pravljenja zaobljenih poteza) postavlja svoj poseban kriterij hronološkog datiranja. Ovo je novo poglavlje zauzelo vidno mjesto već u »Ruskoj paleografiji« L. V. Čerepnina (1956), koja je na drugoj strani uključila u opseg paleografskih istraživanja i savremeno pismo u rukopisima javnih radnika iz prve polovine XIX vijeka. U ovoj knjizi, snabdjevenoj korisnim pregledom bibliografije, indeksima i bogatim ilustrativnim materijalom, raspored građe načinjen je u skladu s periodizacijom društvenog i državnog razvoja Rusije, tako da se u svakom razdoblju — najstarije doba, doba feudalne rasparčanosti, doba centralizovane države itd. — razmatraju svi sektori paleografskog studija od materijala i oblika pisma do vodenih znakova i uveza. Pisac smatra da paleografija svojim konkretnim zapažanjima treba da služi »konačnom cilju svakog historijskog istraživanja, tj. raskrivanju objektivnih zakonomjernosti društvenog razvoja«; da osnovnim zadatkom paleografije treba da bude analiza sadržaja rukopisa i da proučavanje vanjskih podataka treba da bude samo dopunsko sredstvo za rješavanje osnovnih pitanja. To je potpuno neispravno stanovište u odnosu na utvrđene pojmove opsega, zadataka i metodologije paleografije, te mnogo oduzima od koristi koju bi takav udžbenik mogao imati. Kao i u prethodnom udžbeniku izrađenom u suradnji s Čajevim, nedovoljna filološka sprema postala je uzrokom znatnog broja nejasnih, a i netačnih formulacija.

Poslije 1950. g. Žukovska konstatuje mnoge značajne podatke o novim istraživanjima na polju paleografije. To su studije E. E. Granstremove o pitanju kratica, o tipovima pisma i dr.; M. V. Ščepkine o iluminaciji rukopisa kao paleografskom kriteriju; niz specijalnih lingvističkopaleografskih rasprava o pojedinim spomenicima u radovima Instituta jazikoznanija — T. N. Kandaurove, O. A. Knjazevske, L. P. Žukovske, L. L. Gumecke, T. A. Sumnikove, N. E. Popove, V. E. Ušakove i dr. Značajnu ulogu igraju novi tehnički metodi, korištenje infracrvene i ultraviolettne fotografije za čitanje palimpsesta, kao i još noviji način korištenja elektrono-optičkih sredstava; korištenje radiografije za fotografiranje filigrana i dr. Na području filigranologije izdaju se novi priručnici S. A. Klepikova (1952), Z. V. Učastkine (1956), M. V. Kukuškine (1958). Pisac zaključuje svoj pregled predlogom neposrednih idućih zadataka na polju ruske paleografije: 1) izdanje albuma s faksimilnom reprodukcijom slova iz glavnih datiranih rukopisa pergamenog razdoblja; 2) izrada paleografije »beresteni« isprava; 3) stvaranje novog udžbenika ruske paleografije na bazi čitavog 150-godišnjeg teoretskog i praktičkog studija kako u domovini tako i u inostranstvu. Meni se čini da bi poslije sveg tog iskustva i dosadašnje sinteze mogao da se postavi kao sazreo i širi zadatak — izrada opće slavenske ćirilske paleografije u koju bi ruska paleografija trebala da uđe kao organski sastavni dio, kao i odjel »beresteni« pisma u svojoj jasnoj vezi s natpisima na ostacima materijalne kulture, za šta se mnoge analogije nalaze i na južnoslavenskom terenu.

Osvrćući se na čitav sadržaj knjige moram ponoviti da pored općih zamjerki koje su stavljene u mom prikazu, ja osjećam veliku zahvalnost prema piscu kako za vrijedan i značajan pokušaj sistematskog prikaza čitavog razvoja slavenske paleografije u Rusiji, tako i za mnoštvo konkretnih podataka, često slabo poznatih ili sasvim novih. U prikupljanju tih podataka pisac nije žalio truda da marljivo pretraži sve što bi se na tom području moglo naći u bibliotekama i arhivima, do litografiranih skripta predavanja i rukopisnih bilježaka o planovima kurseva. Mi kod nas još nemamo sistematski i svestrano izrađene južnoslavenske paleografije, pa će budući autori takvog djela svakako biti zahvalni L. P. Žukovskoj za upute koje će kod nje naći o svim planovima i sistemima koji su rađeni dosada, kao i o pogledima najvećih slavenskih paleografa na opseg i metodologiju ove naučne discipline.